

1 Moraliteit en ethiek

1.1 Inleiding

Als je erop gaat letten, tref je het woord moraliteit regelmatig aan. Zomaar een greep uit de krant:

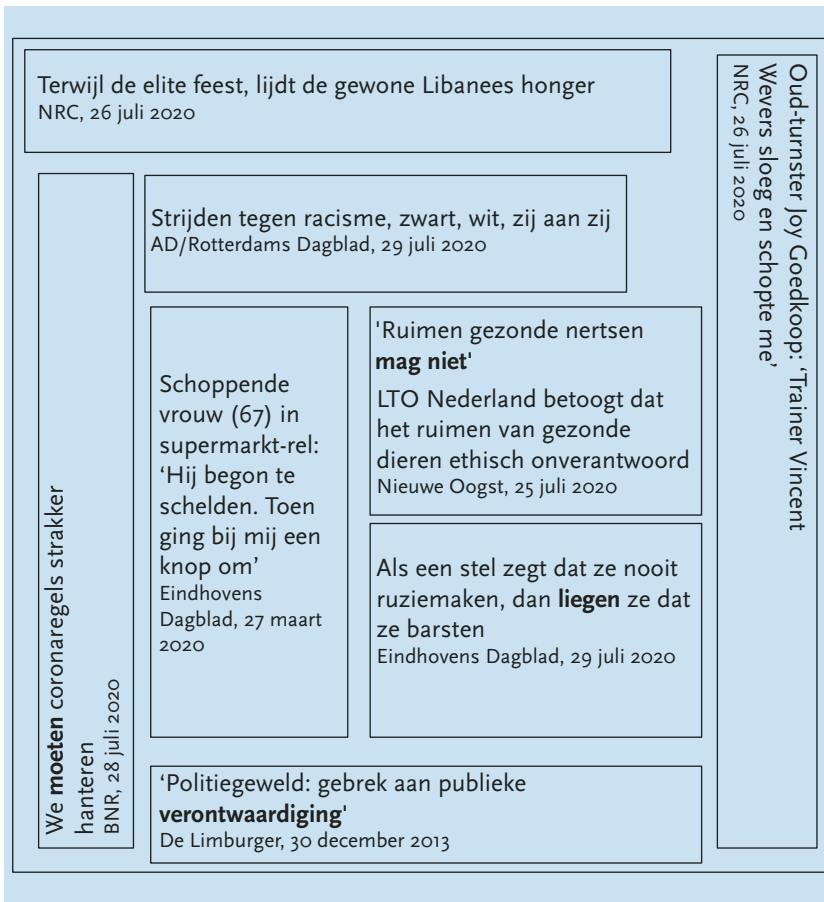
Figuur 1.1 Moraliteit

Zoals de citaten uit verschillende kranten laten zien, wordt het begrip moraliteit of een afgeleide daarvan, op meerdere manieren en in verschillende contexten gebruikt. Banken hebben het niet, wij worstelen er mee, moslima's in het bijzonder en misschien komt dat omdat zij er meer gevoel voor hebben. Dat moraliteit iets met het geloof te maken heeft, is overigens de overtuiging van de helft van de Nederlandse bevolking. Maar moraliteit wordt ook in één adem met de wet, of met dieren, zoals de korhoen genoemd.

Wat is nu de gemeenschappelijke kern, waar verwijst het begrip moraliteit naar? In algemene zin verwijst het begrip moraliteit naar de opvattingen die er zijn over hoe mensen zich ten aanzien van elkaar moeten gedragen. Moraliteit heeft als onderwerp wat mag en niet mag in de omgang met de ander, waarbij steeds meer mensen niet alleen aan de medemens denken bij 'de ander', maar ook aan dieren, of de natuur in haar geheel.

Als wij dus hopeloos met onze moraliteit in onze maag zitten, dan weten we ons geen raad met ons gedrag ten opzichte van de anderen (althans dat is de mening van de schrijver, een voormalig 'denker des vaderlands', in dat specifieke artikel).

Als je met deze wetenschap de krant leest, dan kom je op iedere pagina berichten tegen die een morele lading hebben. Berichten waarin de manier waarop mensen met elkaar omgaan worden beschreven, voorzien van een (impliciet) oordeel.

Figuur 1.2 Krantenberichten rondom moraliteit

De bovenstaande gebeurtenissen zijn bijzonder genoeg om de krant te halen. Maar ieder mens maakt voortdurend dingen mee die een morele lading hebben en die niet in de krant komen:

- als iemand uit je praktijkgroepje voor de tweede keer te laat komt;
- als je een werkstuk behendig 'knipt-plakt' en vervolgens inlevert;
- als je zwartrijdt in de tram of bus;
- als een vriend of vriendin vereenzaamt na zijn of haar coming-out;
- als je in een problematische thuissituatie zit, door ouders die alles verbieden of juist alles goedvinden en onverschillig zijn over alles wat je doet.

Deze voorbeelden maken duidelijk dat het onderwerp van de moraliteit vooral het ongewenste gedrag is. Dat het meestal gaat over wat niet mag en over de grenzen die aan gedrag gesteld (moeten) worden.

Wanneer mensen menen dat morele grenzen worden overschreden, is boosheid meestal het resultaat. Morele oordelen gaan vaak gepaard met verontwaardiging. Denk maar aan de ophef die ontstaat wanneer een topbestuurder een hoge bonus heeft gekregen. Ook vonnissen van rechters kunnen rekenen op verontwaardiging als de mening is dat er te mild is gestraft. Iedereen die luistert, kan om zich heen voldoende morele verontwaardiging horen en zien. Op het werk, bij de opleiding en niet te vergeten op fora op het internet.

1.2 Kenmerken van moraliteit

Moraliteit gaat over de manier waarop mensen met elkaar omgaan. Preciezer uitgedrukt, moraliteit is het geheel aan regels, waarden en houdingen dat het gedrag van mensen reguleert met het oog op de belangen en het welzijn van anderen. Morele regels begrenzen de individuele vrijheid van handelen. Niet alles wat kan en wordt gewild, is ook toegestaan. Deze begrenzing wordt gevormd door een gemeenschappelijk belang dat uitstijgt boven het eigen belang. Dat gemeenschappelijke belang kan een vriendschap zijn, of de gang van zaken in een gezin, in een familie, of het belang van een samenleving als geheel.

Ter verduidelijking van bovenstaande definitie van moraliteit zullen de belangrijkste elementen uit de definitie in deze paragraaf nader worden toege-licht.

1.2.1 *Moraliteit gaat over gedrag van mensen*

Het onderwerp van de moraliteit is het gedrag ten aanzien van anderen. Men onderscheidt gewoonlijk 'smalle' en 'brede' moraliteit. In de smalle moraliteit staat de vraag centraal in hoeverre we rekening moeten houden met de belangen en het welzijn van de anderen. In de brede opvatting van de moraliteit wordt ook de vraag naar een zinvol en gelukkig leven betrokken. Wat maakt een leven een zinvol leven? In dit boek komen beide vormen van moraliteit aan bod. Alleen gedrag van mensen is het onderwerp van de moraliteit. Vroeger was dat anders. In 1474 werd in Zürich nog een haan ter dood veroordeeld omdat hij de tegennatuurlijke misdaad had begaan een ei te leggen. Tegenwoordig zijn we van mening dat alleen mensen moreel of immoreel kunnen handelen. Alleen mensen kunnen, omdat zij verstand hebben, verantwoorde-

lijk gehouden worden voor hun gedrag. Dit is een grondgedachte in het morele denken. In het Engels wordt dit kernachtig tot uitdrukking gebracht door het gezegde: *You ought, because you can*. Deze veronderstelling is ook belangrijk in het recht. Bijvoorbeeld in het civiele aansprakelijkheidsrecht, of in het strafrecht. In het strafrecht komt deze overtuiging terug in de rechtsfiguur van de ontoerekeningsvatbaarheid. Wie iemand vermoordt tijdens een psychose, waarop de rechter besluit dat er sprake is van ontoerekeningsvatbaarheid, wordt ontslagen van alle rechtsvervolging (zie art. 39 Wetboek van Strafrecht (Sr)).

Meer eer voor de apen

Apenonderzoeker Frans de Waal is terug aan een Nederlandse universiteit. Hij mist zijn kapucijnapen.

Het knappe van De Waal is dat hij een groot aantal succesvolle publieksboeken schreef over moraliteit en empathie bij dieren, maar ook al decennialang een van de leidende onderzoekers is op dat gebied.

Vol vuur praat De Waal over hoe slim dieren zijn en hoe weinig wij mensen met onze Homo sapiens-arrogantie daar nog van af weten. 'De filosoof Daniel Dennett zei laatst dat wij mensen ons veel meer bewust zijn van onszelf dan dieren', vertelt De Waal tijdens een gesprek in een Utrechts café. Ik zei hem dat ik hem niet kon volgen. 'Hoe wéét jij dat? Is er dan een begin van overeenstemming over wat menselijk bewustzijn is? Vertel het me alsjeblieft! Dan ga ik kijken of de apen het ook hebben. Er is nog altijd een systematische onderschatting van wat dieren kunnen. Omdat we ze nog altijd met mensen ogen bekijken. Er is nu veel onderzoek naar persoonlijkheid bij dieren. Maar ja, dan vragen ze aan menselijke oppassers om vragenlijsten in te vullen. Niet zo sterk.'

'Een mensenbrein is weinig meer dan een opgeschaald apenbrein. Niet zozeer

beter, maar groter. Ik heb onderzoek met olifanten gedaan. Die hebben een brein van vier kilo! Wij van hooguit anderhalve kilo. En de meeste van de olifantsneuronen zitten in hun cerebellum, in hun kleine hersenen. Heel anders dan bij ons. Alles doen die dieren met hun slurf: ruiken, aanraken. Visueel zijn ze vrij zwak. Héél anders dan wij. En een potvis heeft een brein van 8 kilo! Wat weten wij van hun denken? Van hun "bewustzijn"? Pas toen wij experimenten met een enorme spiegel gingen doen, bleek dat olifanten zichzelf in de spiegel konden herkennen. Die zelfherkenning geldt als belangrijk kenmerk van bewustzijn. Maar sinds het steeds vaker bij dieren wordt gevonden, wordt dat kenmerk natuurlijk steeds minder benadrukt.

Verzoening, empathie, inleving: het is niet rationeel, het is niet talig. Het komt voort uit impulsen en emoties, dat blijkt uit steeds meer onderzoek. De wetenschap is zelf het toonbeeld van rationaliteit, maar de laatste decennia is ze keihard bezig om ons rationale zelfbeeld af te breken. Sommige mensen vinden dat slecht nieuws. Maar ik denk dat het

juist veel hoop geeft: dat moraliteit ons is aangeboren.’ NRC Handelsblad, 20 december 2014

1.2.2 *Moraliteit is normatief*

Moraliteit gaat niet over wat mooi is of lelijk is. Dat is het onderwerp van de esthetiek. Moraliteit bevat regels waarmee menselijk gedrag wordt genormeerd. Moraliteit is normatief. Er wordt voorgeschreven hoe gehandeld *moet* worden in de omgang met de ander. Daar worden de termen van goed en kwaad, toelaatbaar en ontoelaatbaar, juist en onjuist voor gebruikt. Als mensen worden beoordeeld worden de termen goed en slecht gebruikt, voor het normeren van gedrag worden de termen juist en onjuist, dan wel toelaatbaar en ontoelaatbaar gebruikt.

De inhoud van goed en slecht (of kwaad), juist en onjuist, ligt niet voor de eeuwigheid vast, noch zijn de opvattingen over goed en slecht overal ter wereld hetzelfde. Dertig jaar geleden was het niet ongewoon dat beide ouders in de auto rookten (ramen dicht) met de kinderen achterin.

Nu zullen nog weinig mensen dat hun kinderen op de achterbank durven aandoen. De grote verschuiving van toelaatbaar naar ontoelaatbaar gedrag die nu gaande is, is de omgang met dieren. Steeds meer mensen zetten vraagtekens bij het eten van vlees en de manier waarop vlees in Nederland wordt geproduceerd. Dit gebeurt namelijk voor het overgrote deel in de vee-industrie waarin jaarlijks, vaak onder nare omstandigheden jaarlijks 500 miljoen dieren worden geproduceerd en dagelijks 1,7 miljoen dieren worden gedood. Men heeft geschat dat het aantal veganisten in Nederland is gegroeid van 16.000 in 1996 naar 121.000 in 2019. Je ziet de trend dat vlees eten voor veel mensen niet meer kan ook terug in het toegenomen aantal diervrije producten dat wordt aangeboden.

In Nederland richt de Partij voor de Dieren zich speciaal op het welzijn van de dieren. En ook al zijn dieren voor het recht zaken, je kunt niet met dieren doen wat je wilt. Zo is dierenmishandeling strafbaar gesteld in de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren (art. 36 lid 1).